

АКСІОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

У статті досліджуються аксіологічні чинники трансформації політичних систем. Доводиться, що суспільна трансформація має своїми основами екзистенційні і психологічні передумови. Для суспільних перетворень не достатньо тільки ідеології та цінностей. Вирішальну роль у процесах трансформації соціальних систем відіграє інтенція людської волі на цінності життя, свободи та власності.

Ключові слова: трансформація політичних систем, цінність, ідеологія, воля, життя, свобода, власність.

Суспільно-політичні процеси мають у своїй суті аксіологічні виміри. Вони формуються та протікають у межах системи цінностей, яка є інтегруючою та солідаризуючою в тій чи іншій політичній спільноті. Будь-яка трансформація політичної системи, незначна зміна та вагома подія, історичний розвиток, у цілому, є безпосередньо залежними від системи базових суспільно значущих цінностей, які є вимірами й критеріями стабільності традиції чи трансформаційних процесів.

Проте базові системи цінностей тієї чи іншої політичної системи співжиття обґрунтовуються в системі суспільної ідеології, яка є своєрідною парадигмою чи “матрицею” суспільного буття в той чи інший конкретний історичний період. У цьому сенсі політична трансформація – це трансформація ідеології, або, в цілому, ментальності як способу осмислення та оцінювання дійсності.

Політична система суспільства, за своєю суттю, є практичним втіленням суспільно значущих цінностей, які обґрунтовані в межах світогляду та ідеології. Проте світогляд, ідеологія самі по собі не мають значення для політичної спільноти, бо, з онтологічної точки зору, вони є тільки інформаційними процесами.

Для того щоб світогляд та ідеологія мали значення для суспільного буття, ідеї, які перебувають у їх системі, повинні бути *сприйнятими, пережитими* людиною в межах її психічного буття.

Тому реальні суспільні трансформаційні процеси – це не просто формальні процеси зміни цінностей чи ідеологій, але, перш за все, це зміни в психічних почуттях, оцінках, самооцінках, ідентифікаціях, в яких перебуває людина.

Тобто будь-яка політична трансформація за її зовнішніми формальними ознаками (зміна цінностей та ідеологій) має в собі більш глибокий екзистенційно-психологічний зміст, який стосується утвердження елементів свободи, честі, гідності, самоповаги, альтруїзму, толерантності, солідарності, на противагу до страху, невір'я, ненависті, непередбачуваності, пригніченості.

Е.Сміт вважає, що соціальні процеси мають культурно-ідеологічне підґрунтя, оскільки “...регіонально-континентальні об'єднання і федерації мають ширші функції та глибші основи. Я маю на увазі об'єднання, засновані на культурній спорідненості і такі, що містять ідеологію “пан”-націоналізму. Прикладами можуть бути панарабізм, панафриканізм, пантюркізм, панлатиноамериканізм. Такими були панславізм і пангерманізм кінця ХІХ ст...” [5, с.168]. Проте, на наш погляд, в основі соціальних процесів онтологічно перебувають не самі по собі культура чи ідеологія, а ті цінності, які стверджують солідарні екзистенційно-психологічні стани, бо впливає на людину не сама ідеологія безпосередньо, але ті почуття, які вона викликає в людини.

У такому контексті не можна погодитись із поглядами Ф.Фукуями, який вважає, що “...у двадцятому столітті світ був охоплений пароксизмом ідеологічного насильства, коли лібералізму прийшлося боротися спочатку із залишками абсолютизму, потім з більшовизмом і фашизмом і, на кінець, з новітнім марксизмом...” [6, с.134]. Власне, тут відбувалася не боротьба ідеологій, а їх носіїв, які свято вірили в ці ідеали та цінності. Тому перемагає не ідеологія, а більш життєстверджуюча система цінностей-почуттів, яка є в основі ідеології.

Звідси “тріумф Заходу, західної ідеї є очевидним перш за все тому, що в лібералізмі не залишилось ніяких життєздатних альтернатив” [6, с.134] не в ідеологічному сенсі, як

вважає Ф.Фукуяма, а тому, що психічне самопочуття та самооцінка прихильника ліберальної ідеології є більш життєстверджуючі, на противагу, наприклад, до людини, над якою тяжіє тоталітарна ідеологія. Тобто, у цілому, відбувається не перемога лібералізму (як ідеології) над іншими ідеологіями (як теоретичними схемами), а утвердження позитивних екзистенційно-психічних станів, наприклад, свободи на противагу до страху, впевненості до пригніченості.

У формі політичного й економічного лібералізму Ф.Фукуяма вбачає "...кінець історії як такої, завершення ідеологічної еволюції людства [6, с.134] і універсалізації західної ліберальної демократії як остаточної форми правління" [6, с.135]. Мислитель уточнює, що "...лібералізм переміг поки що у сфері ідей, свідомості; у реальному, матеріальному світі до перемоги ще далеко. Проте є серйозні підстави вважати, що саме цей, ідеальний світ визначить у кінцевому рахунку світ матеріальний" [6, с.135]. На наш погляд, перемога лібералізму не є перемогою ідеології, це не перемога на рівні теоретичного переконання, а перемога на рівні тих практичних цінностей і почуттів, які він дає людині для її самореалізації.

Поки людина й спільнота самі не проявлять волі до свободи, повноцінного життя, гідності, поваги до себе, приватної власності як основи впевненості в майбутньому, до того часу вони будуть схильні до тоталітарних ідеологій. Отже, ліберальна ідеологія – це така ідеологія, де людина на практичному рівні поважає себе й інших, є вільною на основі приватної власності, толерантною, гуманною, солідарною в діях з іншими, має високий ступінь громадянської і політичної активності, почуття обов'язку, високу політичну й моральну культуру, довіру до влади. Тільки на основі формування елементів такого соціального капіталу та індивідуальних прагнень людини є можливою трансформація тоталітарної політичної системи в ліберальну.

Ліберальна політична система ґрунтується на повазі до індивідуальної людської свободи, вона є системою свободаризму. Тоталітарна політична система пронизана в усіх сферах суспільного життя *елевтерофобією*, тобто *страхом свободи*, де свобода є колективною, оскільки колективним є майно громадян (власність), розмір якого не дозволяє людині повноцінно проявляти всі свої життєві прагнення.

У ліберальному суспільстві повага до індивідуальної свободи й приватної власності руйнує корупційні схеми та кланово-сімейні зв'язки в політиці та економіці, бо людина в цьому випадку є вільною й незалежною від спільноти, від непотрібних соціальних пілг, бо вона може сама забезпечити себе.

За своєю суттю, індивідуальна свобода як основна ліберально-демократична цінність має психічно-інтенціональний характер. Тобто аксіологічний вимір лібералізму тісно пов'язаний із глибинними психічними й екзистенційними потребами людини.

Свобода (як цінність) в аксіологічному сенсі завжди перебуває в єдності з волею (як психічним бажанням-інтенцією). У цьому сенсі свобода – це бажання свободи, спрямованість (інтенція) людської волі до свободи як цінності-почуття (оскільки онтологічно свобода не розуміється, а відчувається). Для того щоб могла реалізуватися індивідуальна свобода, повинна бути *воля до свободи*, постійна психічна інтенція волі людини до такого стану, як свобода.

Тому для трансформації тоталітарної політичної системи в ліберально-демократичну необхідно завжди волю (бажання, прагнення) людини спрямовувати до досягнення свободи на основі світоглядного обґрунтування значущості та цінності свободи для повноцінного людського буття й самоповаги. Тобто для того, щоб могла реалізуватися свобода, повинен бути розвинутий на високому рівні суспільний дискурс щодо необхідності такої свободи як найвищого блага.

Людина у своїй суті є метафізичною, раціональною істотою. Вона змінює себе та світ через думку. Тому межа людини, межа політичної системи суспільства – це межа світоглядного дискурсу спільноти. Звідси вага цінності свободи в спільноті – це поширеність *дискурсу свободи* в спільноті.

Усі зміни й трансформації суспільств, на наш погляд, мають світоглядні та метафізичні підстави. Формально вони відбуваються, перш за все, у сфері світоглядного дискурсу цінностей. Тому змінити суспільство – означає насамперед змінити суспільний світогляд, обґрунтувати новий дискурс цінностей.

З іншого боку, світоглядна зміна є надзвичайно повільною, бо світогляд є найбільш консервативним феноменом свідомості. Тому, на перший погляд, для світоглядної, раціональної зміни суспільства повинна відбутись зміна низки поколінь. Проте кожне нове покоління не є вічними, тому навіть якщо ми виховаємо покоління громадян високої духовної культури та інтеграційних цінностей, їхні носії із часом помирають, а дух і духовність не передаються у спадок як генетична інформація.

Звідси випливає, що інтенція людської волі до інтеграційних цінностей повинна бути постійною в межах політичної системи. Якщо вона припиняється, то, відповідно, трансформується політична система.

На наш погляд, у суспільстві є можливими “*миттєві зміни*”, миттєві трансформаційні процеси, які ґрунтуються не на світогляді, а на загрозливій інформації для людини з боку зовнішнього середовища. Найбільш активно людина діє тоді, коли навколо неї складаються негативні межові екзистенційні стани, тоді, коли людина втрачає цінності, зокрема цінності свободи, коли є загроза її основним аксіологічним станам. Така загрозливість інформації є найбільш дієвою щодо основних екзистенційних цінностей: життя, свободи, власності, які є навіть певною мірою *самототожними*.

Життя, свобода, власність (як основні цінності ліберально-демократичної системи) – це не тільки світоглядні вартості, але й важливі екзистенційні стани, які людина здатна відчувати тілесно, оскільки їх втрата чи недостатність приносить тілесне страждання людині.

Людина психічно “переживає” наявність чи відсутність цих вартостей, вони є основними елементами її екзистенції. Тому відсутність свободи в людини суттєво впливає на її життєві позиції, сенсоутворюючі пріоритети, ідеали та цінності.

Якщо немає свободи, то немає й власності, немає повноцінного життя. Власність і свобода є, на наш погляд, самототожними цінностями. Людина без власності не може бути вільною, а власність без свободи є тягарем. Звідси, якщо в політичній спільноті екзистенційні умови в контексті реалізації індивідуальної свободи й власності є незадовільними, то назріває психологічний конфлікт, який може перерости в збройне протистояння, громадянську війну, революцію. Скоріше причиною революцій є не ситуація невідповідності між рівнями продуктивних сил і виробничих відносин (марксизм), а людська психіка, яка має негативну психічну енергію внаслідок функціонування в самосвідомості людини почуттів незадоволення від втрати гідності, честі, самоповаги, віри, надії, впевненості, безпеки.

Ліберально-демократичні цінності життя, свободи та власності є взаємозамінними й самототожними. Якщо вважати, що свобода – це основна екзистенційна цінність і сутнісна ознака людини, то життя й власність є також такими сутнісними ознаками людини як виду. Без забезпечення власного життя гідними умовами (свобода і приватна власність) немає самої людини.

Повага до життя, свободи і власності притаманні ліберальному світогляду, який має гуманістичний вимір, бо це водночас повага до людини як цінності.

Аксіологічний ряд ліберальних цінностей і пріоритетів можна означити формулою тотожності життя, свободи та власності, які в системі складають сутнісні засади буття людини в будь-якій політичній системі.

Без повноти цих цінностей у спільноті посилюються різновиди страху, відчаю, небезпеки, недовіри, що згодом можуть втілитися в громадянські конфлікти. Відсутність свободи в будь-якому випадку породжує страх за своє життя та власність.

Вимога людини в межах політичної системи таких основних цінностей як життя, свобода та власність є не тільки найбільш бажана світоглядна й ідеологічна модель, яка є

вершиною розвитку західної ідеології (Ф.Фукуяма), але така вимога є екзистенційно-видова. Бажання повноти реалізації життя, свободи та власності є загальнокультурним, загальноцивілізаційним, традиційним, бо весь попередній досвід людства нам це доводить. У трансформаціях політичних систем минулого, теперішнього, майбутнього ці цінності та почуття, які їх супроводжують, будуть відігравати домінуючу роль.

Якщо вести мову про українську політичну дійсність, то можна констатувати такий факт: на даному етапі своєї трансформації українська політична система має референтною цінністю власність. Формально свобода вже досягнута, але для її реалізації потрібна власність, заради досягнення якої українець потенційно може пожертвувати свободою інших, не поважаючи її, хоча власність і свобода повинні бути тотожними цінностями.

У людині перманентно присутня внутрішня екзистенційна потреба свободи, що стає референтною цінністю, заради якої людина готова жертвувати життям. Тому ціна свободи – це життя. У більшості випадків, коли в політичних системах відбуваються трансформації, то лише віддавши життя можна досягнути свободу. Без свободи життя є абсурдним, тому свобода є тотожною до життя.

Але справжня свобода досягається тільки через самопожертву. Тому, якщо спільнота прагне досягнути свободи, у ній обов'язково повинні бути альтруїсти, які ставлять свободу понад усе, які готові жертвувати собою, власним життям заради звільнення себе та інших.

Якщо політична свобода досягається “мирним” шляхом, як це було у випадку з політичною незалежністю України, то вона менше цінується спільнотою, бо така свобода не була досягнута нашими сучасниками без людських жертв, тому вона не є еквівалентом цінності людського життя. За політичну свободу України життя віддавали минулі покоління, але їх вже не існує. У цьому випадку свобода не цінується, її цінність нівельюється, і це складає небезпеку для стратегічного розвитку української спільноти.

Незалежність людини та спільноти – це незалежність в екзистенційному (життя), матеріальному (власність) та духовному (свобода) аспекті. Якщо не дотримано хоча б одного з них, тоді незалежність не є самодостатньою, повноцінною, дієвою, перебуває під загрозою трансформації політичної системи в бік тоталітаризму.

Якщо система цих трьох базових суспільно-політичних цінностей не дотримується в політичній спільноті, тоді людина відчуває незадоволення в тілесному та духовному аспектах, бо умови життя, власності та свободи є інтегративними показниками, відповідно, екзистенційних, матеріальних і духовних основ людського буття.

Власність є чинником свободи, оскільки відсутність власності вказує на відсутність мобільності в соціальному просторі та часі, бо людина без засобів існування залишається “кріпаком”, вона навіть фізично не може змінити місцеперебування, не говорячи про те, щоб реалізувати всі свої права.

Вільна людина без власності в політичній системі має формальні, але не фактичні права. Тому низький рівень життя населення, зокрема України, свідчить водночас про відсутність власності та про формальну свободу її громадян.

Демократія без власності рано чи пізно трансформується в тоталітаризм чи авторитаризм. Держава, яка не обґрунтовує власність, як одну з базових суспільних цінностей, є корумпованою, бо корупція та хабарництво – це найшвидші шляхи отримання власності. При цьому людина нехтує принципами обов'язку, свободи, честі, гідності. Звідси, відсутність власності – причина трансформації політичної системи в корумповані владні відносини, метою яких є отримання власності. Корумпованість політичної системи свідчить про те, що людина не боїться втратити свободу, що цінність власності є вищою за свободу.

Але власність у ліберально-демократичній системі повинна досягатися на основі чесної праці та конкуренції. На прикладі України можна спостерігати парадоксальну ситуацію, коли за одну й ту ж кваліфіковану працю українець у різних політичних системах отримує різну частину власності (заробітна плата). У випадку з українською політичною

дійсністю відбувається “стримування” свободи через малий розмір власності середнього класу.

В українському суспільстві, на наш погляд, домінують тоталітарні схеми відношення до людини та її праці, які полягають у низькій оплаті праці, а відповідно, низькому рівню свободи та життя. Не отримуючи гідної платні, людина не може відчутти себе самодостатньою, мати власну гідність, бути чесною, виконувати свій обов’язок, відчувати себе в безпеці, мати впевненість у майбутньому. У такому сенсі людина не може навіть відчутти себе власником принаймні самої себе, хоча “...кожна людина володіє деякою *власністю*, яка полягає в її власній *особистості*, на яку ніхто, крім неї самої, не має ніяких прав” [3, с.277].

Таким чином, через неповагу до себе, невір’я в себе та свої сили виникають відчуття непрогнозованості, нестабільності, які, у свою чергу, стають причиною таких негативних явищ політичного життя, як корумпованість і хабарництво. Унаслідок цього в українській спільноті переважають негативні самооцінки та емоції, негативні соціальні очікування, що робить спільноту конфліктною й непрогнозованою. У ній ускладнюється також демографічна ситуація, оскільки немає впевненості в щасливому майбутньому своїх дітей.

Якщо спільнота не протестує проти несправедливості політичної системи, то вважається, що їй властива така чеснота, як *терпіння*. Терпіння – це та ментальна риса характеру, та чеснота, з якою ідентифікується українська вдача, але вона, на наш погляд, є міфічною, вигаданою чеснотою, бо її, фактично, як об’єктивного психічного явища немає. Терпіння – це тільки різновид страху. Людина терпить, коли боїться втратити ті цінності, які в неї вже є, перш за все, життя. Тому українська нація, якщо ми їй приписуємо чесноту терпіння, то вона, відповідно, є нацією егоїстів, де кожен боїться протестувати проти несправедливих умов життя. Для більшості українців характерна позиція невтручання (політичної та громадянської апатії), яка свідчить про високий рівень егоїзму нації, а звідси – страху політичних змін.

Життя, свобода, власність відображають основні екзистенційні та психологічні стани людини як виду живих істот. Їх зміна – це зміна екзистенційних прагнень людини. Усі історичні, цивілізаційні, політичні трансформації розгорталися, розгортаються й будуть розгортатися навколо цієї системи цінностей, яка проявляється не залежно від простору та часу, від типу культури та цивілізації. Війни, повстання, революції, локальні та глобальні конфлікти – це вияви боротьби за цінності, які є суб’єктивними й об’єктивними чинниками трансформації політичних, культурних і цивілізаційних систем.

Ціннісний зріз притаманний людині як феномену буття. Усі людські взаємодії – це ціннісні взаємодії. Саме людина є тим видом буття, яке є “відношенням до цінностей”. Без цього метафізичного та ментального відношення до цінностей немає й людини як виду живих істот. Якщо людина вступає у взаємодію з іншою, то це безпосередньо чи опосередковано заради цінностей. Тому людина – це не тільки *homo sapiens*, але, на нашу думку, *homo censeus* (від лат. *censeo* – оцінювати) – людина, що оцінює, надає пріоритети, сенси, статуси цінностей явищам і станам особистого й суспільного буття.

Інтеграційні та дезінтеграційні типи трансформації відносин у політичній системі є відображенням “відношення” до цінностей. У будь-якій політичній системі конфлікт цінностей є перманентний. Тому для прогнозування розвитку політичної системи потрібно виявити систему її фундаментальних цінностей.

Сучасна політична система України перебуває в стані трансформації, у пошуку інтегративної та солідаризуючої системи цінностей, яка в стратегічному аспекті вирішить шлях України в майбутньому. Погодимося із думкою, що “однією з найскладніших і найвагоміших трансформаційних основ як сучасної української держави, так і тих, що історично переживали чи нині переживають подібні перетворення, є формування нової системи цінностей...” [2, с.4]. Отже, основне теоретичне завдання в аналізі трансформації політичних систем полягає в тому, щоб виявити фундаментальну систему цінностей, яка характерна для українського суспільства.

Р.Арон доводить, що “соціальні взаємини... найчастіше завершуються гуманізмом” [1, с.29], проте це скоріше самоорганізаційний підхід щодо трансформації політичних систем, який передбачає поступову зміну поколінь і політичних епох без втручання людської волі, свідомості, психіки. Така ідея скоріше характерна для соціологічних теорій. Так, наприклад, Н.Луман вважає, що “ми розглядаємо соціальні системи, а не психічні. Ми виходимо з того, що вони не складаються з психічних систем, тим більше із живих людей. Тому психічні системи відносяться до світу, який оточує соціальні системи. Зрозуміло, що вони є частиною оточуючого світу, який має особливе значення для утворення соціальних систем... Такий тип значущості оточуючого світу для побудови соціальних систем є тип обмеження можливого, але не перешкоджає тому, щоб соціальні системи створювались автономно й на базі власних елементарних операцій. У цих операціях мова йде про комунікації, а не про психічні процеси самі по собі, отже, не про роботу свідомості” [4, с.337]. Але чи можливі суспільні комунікації поза психікою та свідомістю?

На наш погляд, основою трансформації політичної системи є свідомість і воля, які мають аксіологічну інтенцію на певні ідеали та цінності, тому солідарна свідомо воля української нації вже зараз, а не в майбутньому повинна бути направлена до екзистенційно важливих ліберально-демократичних і гуманістичних цінностей, де системною інтегральною цінністю є людина й гідні умови її життя, власності та свободи.

1. Арон Р. Опій інтелектуалів / Р. Арон [з фр. пер. Г. Філіпчук]. – К. : Юніверс, 2006. – 272 с.
2. Денисенко В. М. Аксіологія динаміки політичних процесів / В. М. Денисенко, В. Й. Климончук. – Львів, Простір-М., 2005. – 245 с.
3. Локк Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк // Сочинения : в 3 т. / пер. с англ. и лат. / [ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин]. – М. : Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с.
4. Луман Н. Социальные системы : очерк общей теории / Н. Луман ; [пер. с нем. И. Д. Газиева]. – С.-Пб. : Наука, 2007. – 643 с.
5. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Сміт ; [пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала]. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
6. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. – 1990. – № 3. – С. 134–148.

The axiological factors of transformation of the political systems are explored in the article. It is necessary, that public transformation has by the bases of existents and psychological pre-conditions. For public transformations it is not enough only ideology and values. Acts deciding part in the processes of transformation of frames of society intention human will on the value of life, freedom and own.

Key words: transformation of the political systems, value, ideology, will, life, freedom, own.